

ГОРАНА РАИЧЕВИЋ

ЈОВАН СКЕРЛИЋ ИЗМЕЂУ ИНДИВИДУАЛИЗМА И КОЛЕКТИВИЗМА

У једној доминантно индивидуалистичкој књижевној епоси каква је била епоха српске модерне (1901–1914) – са својом чулном, импресионистичком љубавном поезијом и поетичким опредељењем за естетизам и ларпурлартизам – критички глас Јована Скерлића морао је звучати дисонантно и анахроно. Супротстављајући се уверењима свога професора и покретача *Српског књижевног гласника* Богдана Поповића и негирајући „елитистички” и „десничарски” концепт литературе који је Јован Дучић евоцирао у чувеним стиховима песме „Поезија” („Буди одвећ лепа да се свиђаш сваком”), Скерлић је већ на самом почетку свог критичког рада желео да разбије „кулу од слоноваче”, да песнике спусти на земљу и врати књижевност „обичним” људима. Док је учитељ веровао у то да поезију могу да разумеју само одабрани читаоци високе културе и „васпитаног укуса”, ученик је тврдио да велика књижевна дела имају ту особину „да их подједнако воли и прост човек из народа, као и човек са јаком духовном и књижевном културом”, те да свака уметност „ако хоће да живи, треба да се врати своме првом извору: широкој и свежој маси народној”. Годину дана пре но што је написао ове редове у тексту под насловом „Уништење естетике’ и демократизација уметности” (1903), називајући „убиственом” и „одвратном” болешћу „комедијашко уверење да је уметност циљ самој себи” позвао је уреднике и сараднике новог београдског листа активистичког наслова *Покрећ* да следе његова програмска уверења:

Ви никада нећете одвајати књижевност од општега живота,
јер знате да она представља једну од многобројних и равноправних

страна његових, и да мимо ње има пуно ствари достојних интереса и симпатија. Нарочито у нас тако заосталих, потреба је да књижевност добија шири, демократски, васпитачки карактер.

Нову поезију, поезију Дучићеву и Ракићеву, али и других млађих аутора, сматрао је Скерлић сувише *еџотичном*: „... она или поклања и сувише пажње искључивој лепоти облика, јури за што ређим и магловитијим сензацијама, или се повлачи у неплодно посматрање, на најужи унутрашњи живот, одвајајући се од људи и од живота.” Дефинишући, у истом тексту о Ракићу, свој поетски идеал, позивајући се на „морално здравље” пружио је аргументе свима који су га и у његовом времену, а нарочито касније, називали догматом и прагматичарем, оптужујући га да такав, искључив, исклесан „из једног комада” и није могао да разуме суптилне, танане нијансе и финесе модерног језичког израза.

Права велика поезија, поезија свију оних великих духова који су оставили бесмртно име, била је поезија општечовечанска, социјална, поезија моралнога здравља, која је била одјек и израз душе човечанске, нагнута над животом и у најнижим његовим облицима, прожета и вечито освежавана њиме, она поезија под којом трепери све наше биће, која је силан, искрен и неизгладив израз најдубљих наших осећања, најинтимнијих наших надахнућа, највиших наших схватања, *mens divini*ог велике породице људске.

Под „социјалном” поезијом Скерлић је свакако подразумевао ону која подстиче осећање заједништва и солидарности. У стиховима његових савременика можемо пратити чак и нешто што личи на имплицитну полемику са оваквим поетичким ставом. Тако Милан Ракић, испрва песник искључиве сензуалности, постаје апологет „свесне жртве” за заједницу, наглашавајући емпатијску везу са другим: „Што другога боли боли и мене”. Док Алекса Шантић узвикује „мене све ране мога рода боле”, Владислав Петковић Дис, побуњенички, пркосно, инацијски, после објављивања Скерлићеве расправе о „начелу солидарности”, узвикује: ... *Не марим иначе за живој и бриге / Народа и људи, за њринције разне, / Бацане одувек у једне њаљџе, / Шњо их коњи вуку и све џлаве њразне. // Волим облак, цвеће, кад цвећа и вене, / Ал' никако људе шњо ројћу и њиције: / Шњо другоџа боли, не боли и мене; / мене њућу јадџи нимало не њиције. У својој чувеној, оштрој до суровости, критици Дисове поезије и његове прве збирке песама *Ујџољене дуце* (1911), осим помодарства и књишкости, један од главних аргумената које Скерлић употребљава тиче*

се претеране склоности ка самоиспитивању и егоистичке грандоманије. Тако позицију коју је песник себи доделио упоређује са Гуливером, а свет који га окружује са Лилипутанцима.

Такође, иако се у начелу сложио са источњачком пословицом да „жену ни цветом не треба ударити”, Скерлић је о *Сайушницима* Исидоре Секулић изрекао нимало кавалерске критике, уопштавајући суд о њеној књизи и преносећи га на општи карактер „женског писма”. „Жена-писац”, по Јовану Скерлићу, „говори искључиво о себи, исповеда се, приказује своје унутрашње тајне, разголићује своју душу”. Способност њена за самопосматрање, иако велика, сасвим је претерана и злоупотребљена. Осим тога, ова „егзотична књига долази у тако незгодан час, најмање погодан за књиге те врсте...” У чувеном одломку у којем описује лични доживљај – када је у возу пуном рањеника који се враћају из српско-бугарског рата 1913. године покушао да чита Исидорину књигу – Скерлић пише како је свуда око себе гледао младе људе „са пребијеним рукама и ногама, пробуржених трбуха, размрсканих глава, исцурелих очију”. И закључује:

И пред тим призором од којег се крв човеку леди и који се никад неће моћи из сећања избрисати, када се види бездан људског бола и беде, како могу изгледати седамнаест страна фраза о једној главоболи! Ја никада у своме животу као тада нисам толико осетио бедну празнину речи и сву таштину књишке литературе.

Ново књижевно поколење – а ради се заправо о песницима индивидуалистичке инспирације – песници и писци који се усуђују да свој интимни тренутак опевају у стиху, којима се лични, индивидуални осећај чини довољно важним да га саопште читаоцу, и међу којима налази часне изузетке као што су „обновитељи наше родољубиве лирике” Вељко Петровић и Алекса Шантић – према Скерлићу, „није показало моралне и националне солидарности, оно није било заставник својега доба, и ништа данас није нашло одјека у његовим олимпијски равнодушним и студено укоченим душама”.

Ако покушамо да проверимо како Јован Скерлић као заговорник поезије колективистичких вредности говори о прошлим епохама, брзо ћемо се уверити да се његова аргументација ни у историјским студијама није много мењала. Његова одбојност према романтичарској поезији омладинског доба проистиче из оне „одвојености” од живота и реалности првих правих лиричара у српској књижевности. Уместо трезвеног расуђивања и реалних идеала који воде у бољитак и напредак, видео је Скерлић код

наших романтичара магловите заносе хипертрофиране субјективности. Овај песник изгара или у љубавној страсти, или опијен „рујним вином“:

Сва поезија, сва књижевност, сав духовни живот српски шездесетих година биће у осећањима и у страсти, „на горама одушевљења” како је писала *Матишца*. Све што је било обично, трезвено, земаљски разумно, изгледало им је као „филистарско”, „биргерско”, „динцарско”.

Оно што, међутим, у контексту виђења Скерлића као критичара и интелектуалца снажне колективистичке осећајности овде може да збуну јесте критика романтичарског родољубља. Критичар који својим савременицима замера на егоизму, на загледаности у себе, и који поздравља сваки знак бриге о заједници, у студији о романтичарској епоси код Срба (*Омладина и њена књижевност*, 1906) жестоко критикује начин на који су ови песници величали своју нацију. У посебном поглављу он чак извргава руглу родољубиви романтичарски занос што води у некритичко величање српства, које је отишло „до шовинизма, националне надмености и неке врсте мегаломаније”. Отуд се оправдано поставља питање да ли је Скерлић био недоследан у својим оценама индивидуалистичких и колективистичких вредности, или је заправо реч о нечему другом? Трагајући за одговором на ово питање, морамо се осврнути на још неке примере који указују на одударања од његове базичне, колективистичке позиције.

Ако се оваква критика националног колективизма романтичара и може тумачити у контексту Скерлићеве идеологије југословенства – када је било потребно избрисати сва нарцисоидна и самохвалисава истицања властите супериорности сваког од ова два „буцаклијска народића” што међусобним добрим односима доносе више штете него користи – или последицом властитог одушевљења Западом и Европом која „омладинцима изгледа ниска, бедна, трула, достојна само презирања”, поставља се питање како (ако не личним симпатијама односно антипатијама) у контексту проблематике индивидуално–колективно тумачити Скерлићева виђења два аутора: Лазе Лазаревића (1906) и Милутина Бојића (1914). У оба случаја: и критикујући великог српског реалисту с краја 19. века и представљајући младу наду српске поезије Скерлић ће – сасвим неочекивано – индивидуалистички принцип претпоставити колективистичким вредностима.

Лазаревићу је Скерлић замерио много тога: писац „Швабице”, како каже, склон је сентименталности и „женском разне-

жавању”, он је „писац срца који је за срца писао, субјективан и идеалистички реалист”. Критичару смета и наводни оптимистички карактер Лазаревићевих прича (што му се, као и песимизам модерниста чини лажним, неаутентичним), а који ишчитава из „ружичастих идеализација” његових јунака и мелодраматике срећних завршетака. Лазаревићев морал је је „архаичан” а оптимизам „наиван”, те га отуда сматра писцем који је „постао далек и туђ данашњем нараштају”. Али, оно што га код њега највише погађа, и што га наводи да у тумачењу „Швабице” потпуно пренебрегне разлике између фикције и стварности, али и да (што је код Скерлића било заиста ретко) у потпуности промаши у интерпретацији овог постхумно објављеног Лазаревићевог дела, јесте неспремност главног јунака да женидбом са туђинком оствари личну срећу када се овај суочи са (правим или замишљеним) захтевима породице и отаџбине. Када читамо ове редове, са чуђењем се питамо где је онај стоик који је своју сестру тешио речима: „Човек је на земљи да ради, да ствара а не да буде срећан...” Представљајући читаоцу радњу приповетке, онако како је то увек чинио говорећи о приповеткама и романима, критичар који тако мало личи на Скерлића, и који заједницу доживљава као кавез у коме је појединац закован ланцима, каже:

Цела приповетка је борба између два начела: начела тиранске патријархалности и слободног индивидуалног стремљења...

...И најзад породица, целина, била је јача од јединке, и он је оставио Ану, да се унесрећи за цео живот. Он је бацио под ноге своје срце и сломио друго једно, он је скрхао цео свој живот, али је светиња породице победила...

Овај „други” Скерлић, испред свих најмлађих нада, у једној од последњих критика које је написао, ставиће песника Милутина Бојића, наводећи при том као први доказ његовог талента песму „Вране” „добро стилизовану и са јаком песничком идејом”. То може да зачуди утолико пре што ова песма има упечатљив дивовски рефрен: „Како је ужасно с другим једнак бити.” Код Бојића неће критичару сметати ни „химна плотском животу и анималној животној радости”, нити познати мотиви европске декаденције у песмама „Заљубљени Давид” и „Салома”. Шта је онда то Скерлић нашао у песнику снажног индивидуализма који ће игром судбине славу у српској књижевности стећи потресном и свечаном песмом-спомеником, испеваном као опело жртвама из плаве гробнице?

Кључни појам који повезује и критику Лазаревићевих јунака и величање Бојићевих стихова јесте *воља* – односно њено одсуство у првом случају и њезина апологија и уздизање у другом. „Те вечери Воља роди се у мени” – то је Бојићев кликтај који је могао да обори с ногу ничеанца што је славио Запад због његове радиности а оптуживао Исток и Словенство за сву чамотињу и заосталост у којој се нашао и његов народ. Скерлић је књижевницима могао да опрости све: и алкавост форме и лични неморал (Јаша Игњатовић), само не неделане (и отуд је неупоредива Дисова пасивност можда прави кључ њиховог неспоразума), јер за њега нема врлине без акције: „Врлина, ако ће да буде потпуна, ваља да буде активна.” Највећи грех за Скерлића јесте одсуство воље и акције. И отуда оно непрестано инсистирање његово на штетном деловању источњачког фатализма који је толико угрозио већ слаб и неодлучан словенски карактер српског али и хрватског народа. Тако, изјашњавајући се о непосредним задацима младих у *Омладинском гласнику* (1904), Скерлић каже:

Једна од најпотренијих ствари модерном човеку јесте васпитање воље. Нама као Славенима и јужњацима то је двојном више потребно, ми смо једна млтава, неотпорна, фаталистичка раса; наше друштво пуно је Обломова и Руђина, који су пре посрнули него што су стали на ноге. Сви ти неактивни и мртви људи које срећете на сваком кораку имали су некада добрих намера, али су устукнули у првом сукобу са опором стварношћу, разочарали се, како они то кажу једним еуфемизмом, који је згодан да оправда свако отпадништво. У ствари то нису рђави људи, и сав њихов грех је што нису имали јаке васпитане воље, и што нису развили отпорну моћ у себи, разрадили свој унутарњи живот и раније се спремили за неизбежне суровости живота.

Управо на овој опозицији пасивност–активност Скерлић ће 1911. године направити разлику између два индивидуализма – рђавог и доброг, схвативши можда да се његове књижевне критике могу „деконструисати” и урушити баш на оваквим уочљиво контрадикторним вредновањима писаца и њихових дела. Човек којег краси истински индивидуализам јесте „позитивна и стваралачка сила првога реда, он се сав састоји у афирмацији, у раду и у стварању”. Прави индивидуалист је вођа и покретач развоја и напретка читавих заједница:

Он је „сејач истина”, покретач напретка, квасац којим се меси људско тесто, стожер око кога се групишу слабији духом, а

нарочито слабији вољом, све оно велико стадо људско које је оду-
век морало да се гони напред...

...Са уверењем да се негативни људи даве у матици живота,
и да се пасивни народи бришу са листова историје, модерни инди-
видуалист, духом и душом оспособљен за животну борбу, мушким
напорима афирмира своју личност, и плодним и корисним радом
испуњује свој живот.

Конечно, само захваљујући увиду у овакво Скерлићево
виђење доброг – активног, делатног, месијанског индивидуали-
зма можемо да одговоримо на питање зашто је овај одани след-
беник Светозара Марковића изневерио свог учитеља-социјалисту
– управо на питању патријархалног колективистичког обрасца.
Док, наиме, Марковић велича институцију породичног задругар-
ства – захваљујући којем у Србији никада нису зацарили пороци
западњачког пролетаријата, Скерлић ће патријархалну заједницу
доживети као тиранску по свако индивидуално стремљење. Не
успевајући да, из неког разлога, доживи скривену критику
патријархалности Лазе Лазаревића, Јован Скерлић је неумерено
хвалио Бору Станковића, и то управо због тога што је код овог
„источњака” осетио прве дрхтаје тектонских потреса који ће теш-
ку трагику задатог живота индивидуе у патријархалној заједници
оставити тамо где треба и да остане – у прошлости.

Која је то онда заједница за коју се бори Скерлићев поједи-
нац јаке воље? То није ни романтичарска нација ни патријархал-
на задруга, већ увек и пре свега заједница *будућности*, она која
тек треба да се роди, обновљена и уређена по цивилизацијским
начелима, не само по начелима пређутног друштвеног угово-
ра већ и захваљујући институцијама које ће, на истим тим ци-
вилизацијским тековинама, изградити и српски народ који је во-
лео да види у заједници балканске, југословенске државе. Када
му се, захваљујући победама у Балканским ратовима, његов на-
род у свом жртвовању указао већим а Европа у својим ситним ин-
тересима мања у односу на слику о идеалу и његовом следбенику
коју је носио целог живота („Светли дани”, 1912) Јован Скерлић
направио је само још један корак на путу који га је, од почетка, во-
дио ка авангарди. То само доказује да његов глас – који је говорио
да уметност и књижевност могу да мењају човека и свет – није
био глас прошлости већ глас будућности. И зато Скерлић, сам со-
бом, јесте био претходница и авангарда. Његова прерана смрт, и
рат који је на овај или онај начин прекинуо делатност његових
истомишљеника и следбеника (Димитрије Митриновић, Влади-
мир Черина и други српски и хрватски ствараоци) догађаји су

који су учинили да се између предратне и послератне авангарде приметну трагови који су их повезивали. И послератним песницима требаће мало времена да схвате да, упркос неслагањима, следе Скерлићеву линију, да њихов динамизам проистиче из његовог активизма, те да су, као и Јован Скерлић, прогнавши песника из „куле од слоноваче” и вративши уметност и науку човеку, и они, на његовом трагу, отварају путеве како ка новом човеку-појединцу, тако и ка и новој заједници.